

ZAMONAVIY JAMIYATDA SHAXSNING SHAKILLANISHI VA RIVOJLANISH JARAYONIDA SOCIALIZATSIYANING RO'LI

Alimbaeva Liza Azat qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti
Falsafa mutaxassisligi 2-kurs magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6407857>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 01-mart 2022
Ma'qullandi: 10-mart 2022
Chop etildi: 14-mart 2022

KALIT SO'ZLAR

Rivojlanish, o'z-o'zini
anglash, faoliyat, muloqot,
indiv, individuallik, shaxs,
sotsializatsiya, jamiyat,
ong.

ANNOTATSIYA

Maqolada shaxsning shakllanishi va rivojlanish jarayonida sotsializatsiyaning roli muhokama qilinadi va sotsializatsiya jarayonini shaxsni shakllantirishning zaruriy sharti deb hisoblash mumkinmi degan savol tug'iladi. Shaxs va socializatsiya tushunchalari mazmun-mohiyati ko'rib chiqilgan. Shaxs shakllanishining uch bosqichi ko'rib chiqiladi va taqqoslanadi: indiv (tabiiy, genetik va biologik jihat), individuallik (psixologik jihat), shaxs (ijtimoiy jihat), shuningdek, sotsializatsiyaning uchta eng muhim sohasi: faoliyat, muloqot, o'z-o'zini anglash. Maqolada dialektik va faol yondashuv, tahlil qilish, umumlashtirish, taqqoslashning asosiy tamoyillari qo'llanilgan. Ijtimoiylashuvning ushbu sohalarini shakllantirish xususiyatlarini o'rganib, shaxsning rivojlanish jarayoni ma'lum bir tarixiy davrda uning turli bosqichlarida (indiv, individuallik, shaxs) qanday kechishi haqida xulosalar chiqarish mumkin.

Shaxs sotsializatsiyasining falsafiy jihatlarini ijtimoiy hayot hodisasi sifatida ma'lum bir jamiyatga xos bo'lgan shaxs rivojlanishining tarixiy shartli jarayoni bo'lib, u shaxs tomonidan qadriyatlar, me'yorlar, munosabatlarning va umri davomida xulq-atvor namunalari o'zlashtirilishini va uning natijasi shaxs tomonidan o'z faoliyati va muloqotida olingan ijtimoiy tajribani faol takrorlashdir.

Ijtimoiylashuv tarbiya, ya'ni shaxsni maqsadli shakllantirish sharoitida ham sodir bo'lishi mumkin. Ijtimoiylashtirish ilmiy kategoriya sifatida 1887 yilda

amerikalik sotsiolog F.Giddings muallifligidagi "Ijtimoiylashuv nazariyasi" kitobining paydo bo'lishi bilan ko'rib chiqila boshlandi. U sotsializatsiyani insonning ijtimoiy tabiatining rivojlanish jarayoni sifatida ko'rib chiqishni taklif qildi.

XX asrning o'rtalarida sotsializatsiya tadqiqotning mustaqil fanlararo tarmog'i sifatida e'tirof etilgan bo'lib, u inson ijtimoiy tarbiyasining bolalik, o'smirlilik va o'smirlilik davridagi o'rni va rolini ta'kidlagan. Yangi ming yillikning boshlanishi sotsializatsiya jarayonini o'rganish ko'lamining insonning keksa

yoshigacha kengayishi bilan tavsiflanadi. Binobarin, sotsializatsiya ilmiy kategoriya sifatida jamiyatdagi ijtimoiy va shaxsiy munosabatlarni qayta ishlab chiqaradigan bir qator masalalarni ko'rib chiqadi. Bundan tashqari, yosh avlodning ijtimoiy moslashuvi va uning hayotiy kompetensiyasi muammolari atrofida to'plangan munosabatlarning keskinlashuvi ularni gumanitar fanlar, xususan: falsafa, sotsiologiya, psixologiya, etnografiya, pedagogika va boshqalar tomonidan har tomonlama o'rganilishi za'ru'rliги belgilab beradi. Odatda, biz inson tabiatini biologik, psixologik va ijtimoiy uchlik deb hisoblashga odatlanganmiz va bu jihatlar bir vaqtning o'zida shaxs rivojlanishining ma'lum darajalarini ifodalaydi. Buni falsafa klassiklarining qarashlari tasdiqlaydi. Masalan, G.Gegel individ ruh sohasida madaniyatni egallashi bilan shaxsga aylanadi, deb hisoblagan. "O'zlik haqiqati faqat tabiiy o'zlikni yo'q qilishdan iborat... Individuallik harakati... uning universal obyektiv mavjudot sifatida shakllanishidir..." [1] K. Marks va F. Engels nemis mafkurasida tarixiy farq haqida yozadilar. Odamlarning atrofdagi ijtimoiy voqelik bilan real o'zaro ta'siri natijasida kuzatilishi mumkin. Klassiklar nuqtai nazaridan, indevidning shaxsga aylanishi tarixiy jihatdan sodir bo'ladi. Shaxs sifatida tug'iladi, lekin uning rivojlanishida uch bosqich mavjud: individ, individuallik, shaxs [2]. Individ "ijtimoiy atom" bo'lib, u boshqa shaxslardan (birinchi navbatda jismonan,) ajralganligini ko'rsatadigan eng oddiy xususiyatdir. Ona qornidagi homila, tug'ilgan chaqaloq individdir. Individuallik har qanday shaxsning shaxsiy fazilatlarini va xususiyatlarining barcha boyligidagi va o'ziga xosligini bildiradi. Shaxs kim?

Qisqacha aytganda, bu shaxsning faol, ongli va mas'uliyatli yashash yo'lini tavsiflovchi ijtimoiy mulkdir [3]. Albatta, inson jamiyatdagina shaxsga aylana oladi, aynan jamiyat - bu muhit, insonni shaxsga aylantiruvchi eng muhim omil. Jamiyatdan tashqarida shaxsga aylanish mumkinmi? Albatta yo'q. Shunki jamiyatning mavjudligi insonning shaxs bo'lishining zaruriy sharti hisoblanishi mumkin. Jamiyatda inson ijtimoiylashadi. Unda sotsializatsiya jarayonini insonning shaxsga aylanishining zaruriy sharti deb hisoblash mumkinmi? degan savol paydo bo'ladi. Ilmiy adabiyotlarda ijtimoiylashuv jarayonining bosqichlarini aniqlash muammosi turli nuqtai nazardan ochib berilgan. Masalan, sotsializatsiya fazalari yosh mezoniga ko'ra (bolalik, o'smirlik, yoshlik, o'rta yosh, qarilik), insonning mehnat faoliyatiga jalb qilish darajasiga (mehnatdan oldingi bosqich, mehnat, mehnatdan keyingi) Falsafiy nuqtai nazardan qaraganda, jamiyatda shaxsga aylanish jarayonini A. N. Leontiev kontseptsiyasidan foydalangan holda eng to'liq, mazmunli va lo'nda tasvirlash mumkindek tuyuladi. [4] Unga ko'ra, shaxs o'zining shakllanishi jarayonida va butun rivojlanishi davomida faoliyat "katalogi"ni kengaytirib, ushbu faoliyatning har xil turlarini o'zlashtirib boradi, asta-sekin ijtimoiy faoliyat sub'yektiga aylanadi. Inson mavjudligining uchta eng muhim sohasi: faoliyatning o'zi, muloqot, o'z-o'zini anglash. Shaxsning ijtimoiylashuvi - ta'lim-tarbiya ta'sirida inson psixologik funksiyalarining takomillashuvi, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, xulq-atvor me'yor va qoidalarining o'zlashtirilishi, dunyoqarashining boyish jarayoni va natijasi. Demak, shaxs individ bo'lib

tug'iladi, u faqat o'ziga xos bo'lgan geno- va fenotipik xususiyatlar va xususiyatlarning o'ziga xos majmuida namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan inson faoliyati uning ijtimoiylashuviga kuchli tasir o'tkazadi.

Falsafada faoliyat deganda ijtimoiy subyekt tomonidan uning mavjudligi va rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni yaratish, atrofdagi dunyoni va o'zini uning ehtiyojlari va maqsadlariga muvofiq o'zgartirish jarayoni tushuniladi. Faoliyat insonning o'zini, butun hayot tarzi va fikrlarini shakllantiradigan tizimni tashkil etuvchi kuch sifatida ishlaydi. Faoliyat - maqsadli va ongli faoliyat, istalgan natijaga erishish uchun ob'ektga ta'sir qilish. "Individ" bosqichda bo'lgan shaxsni faol mavjudot sifatida tavsiflash mumkin, muayyan harakatlarni amalga oshiradi, lekin faol mavjudot emas, ayrim faoliyatni amalga oshirmaydi.

Ijtimoiylashish jarayonida ongning ro'li katta ekanligini takitlab o'tish zarurli. S.Rubinshteynning falsafiy-psixologik asarlarida ong psixik jarayonlar, munosabatlar va faoliyatlarning tartibga solish funktsiyalarini bajaradigan borliqni aks ettirishning o'ziga xos shakli sifatida namoyon bo'ladi. Ong insonni dunyoga olib keladi va uni o'z-o'zidan yopmaydi, ijtimoiy va individual ravishda belgilanadigan maqsadlarni qo'yishga imkon beradi [5].

Demak, shaxsda ongning shakllanishi bilan individuallik shakllanadi. Shunday qilib, shartli ravishda sotsializatsiyaning "birinchi" sohasi - faoliyat sohasi shaxsni shakllantirish jarayonida individuallik bosqichiga mos kelishini aytishimiz mumkin. Ijtimoiylashtirishning ikkinchi sohasi aloqa sohasidir. Bu soha shaxsning rivojlanish bosqichlari bilan chambarchas bog'liq Shunki, muloqot jarayoni, muloqot

inson tug'ilgan paytdan boshlab paydo bo'ladi, ya'ni, shaxs sifatida tavsiflanishi mumkin bo'lgan bosqichdan. Bu davrda bu jarayon ibtidoiy xarakterga ega bo'lib, insoniyat taraqqiyoti jarayonida muloqotning o'zaro ta'siri tobora murakkablashib, ijtimoiy xarakterga ega bo'ladi. Agar yangi tug'ilgan chaqaloq kattalarga oddiy, instinktiv usullar va vositalar yordamida uning ehtiyojlari mavjudligi to'g'risida shunchaki ishora qilsa, u holda shaxsiyatni shakllantirish bosqichida muloqot jarayoni o'ziga xos, ko'p funktsiyali, murakkab og'zaki xususiyatga ega bo'ladi. Individuallikning shakllanish bosqichi - bu shaxsning o'ziga xosligini rivojlantirish, uni "atomlik" doirasidan tashqariga olib chiqadigan davr. Ammo bu shunchaki o'ziga xoslik emas, balki insonni boshqa barcha tirik mavjudotlardan ajratib turadigan o'ziga xoslikdir. J.Habermas ta'biri bilan aytganda, inson nafaqat shaxs sifatida, balki individual shaxs sifatida e'tirof etilgandagina ma'noga ega bo'ladi [6]. Boladagi shaxs sifatida shakllanish instinktiv emas, balki ongli ravishda uni o'rab turgan qo'zg'atuvchi omillarga munosabat bildira boshlaganida sodir bo'ladi. Tug'ilgan paytdan boshlab u o'ziga xos harakat uslubini, onasi va qarindoshlari tomonidan yaxshi taniladigan o'ziga xos xulq-atvor uslubini rivojlantiradi. Biroq, bu xulq-atvor ko'proq darajada instinktiv bo'lib, turli xil qo'zg'atuvchilarga bo'lgan reaksiyalar individual xarakterga ega bo'lsa-da, lekin ular genetik jihatdan asoslanadi va ko'proq shaxsning biologik tabiati bilan belgilanadi. Bu umumiy narsa va u faqat insonning jismoniy "men" ning mohiyatini belgilaydi [7]. Insonning individualligi yildan-yilga "o'sib boradi",

uning ruhiy "men" ni, uning ruhi doirasini belgilovchi xususiyatlarda namoyon bo'ladi. Bu insonga o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini ko'rsatishga yordam beradi, boshqalarga ma'lum bir tarzda munosabatda bo'ladi. Barcha xususiyatlarni sanab o'tib bo'lmaydi, chunki insonning individual xususiyatlari aqliy soha bo'lib, tizimlashtirish va tartibga solish juda qiyin. Biroq, individuallikni shakllantirish nuqtai nazaridan ba'zi muhim xususiyatlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Ular bilish sohasiga, hissiy sohaga va shaxsning haqiqiy faoliyati sohasiga tegishli. O'z-o'zini anglashni rivojlantirish va shakllantirish shaxsni ajralmas mavjudot sifatida tushunish bilan bog'liq bo'lgan shaxsni sotsializatsiya qilishning eng muhim sohasi bo'lib, unga insoniyat doirasini kengaytirish sharoitida ijtimoiy tajribani doimiy ravishda egallash orqali erishiladi. Rubinshteynning ta'kidlashicha,

har bir inson ongli ijtimoiy mavjudot, amaliyotning, tarixning sub'ekti bo'lib, shuning uchun shaxsdir [5].

Bundan shuni bilishimiz kerakki, inson boshqa odamlarga bo'lgan munosabatini belgilab, u o'zini belgilaydi. Demak, jamiyatda shaxs bo'lish jarayoni faoliyat, muloqot va o'z-o'zini anglash orqali amalga oshiriladi. Bular shaxsning shakllanish bosqichlari: individ, individuallik, shaxsiyat bilan taqqoslandi va faoliyat individuallik bosqichiga va shaxsning o'ziga mos kelishi aniqlandi; muloqot - shaxs rivojlanishining barcha bosqichlari, o'z-o'zini anglash - shaxs bosqichi. Shartli nazariya va mantiqiy mulohazalardan so'ng, shunday xulosaga kelish mumkinki, jamiyat rivojlanishining turli bosqichlarida sotsializatsiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari bor, ular boshqa jarayonlar qatorida namoyon bo'ladi.

References:

1. Гегель, Г. Работы разных лет / Г. Гегель / Перев. И.Г. Арзаканьяна и А.В. Михайлова – М.: Мысль, 1971. – 316 с.
2. Кашин В.В., Мирошникова О.В. Онтологические основания социализации личности / В.В. Кашин, О.В. Мирошникова // Вестник ОГУ.-№1(150).-2013. – С. 32-36
3. Ростовцева М. В. Адаптация и социализация: анализ общего и особенного / М.В. Ростовцева // Социодинамика. 2016.-№ 7.-С. 31-37
4. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А.Н.Леонтьев. – М.: Феникс, 1995. – 480
5. Рубинштейн, С.Л. Бытие и сознание: о месте психологического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / С.Л.Рубинштейн. – М.: Мысль, 1957. – 328 с.
6. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности // Вопросы философии. — 1989.-№ 2. – С. 18-23
7. Ростовцева М.В. Adaptive society: problems and prospects of its construction / Ростовцева М.В., Кудашов В.И., Машанов А.А. // Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2015.-№ 1.-С. 170-174